

*Etl Alex*

## **A nemzetközi kapcsolatok elméleti iskoláinak konfliktusértelmezése**

Hasonlóan bármely más tudományterülethez, a nemzetközi kapcsolatok terén alkotott koncepcióinkat, módszertani eljárásainkat és elemzési kereteinket is meghatározzák a területet uraló elméleti iskolák. Ezek célja, hogy a minket körülvevő társadalmi valóságról alkotott megfigyeléseinkből rendszereket állítsanak fel, hogy segítsék a tájékozódásunkat. Ezek a rendszerek egyszerre könnyítik meg és korlátozzák számunkra a világ értelmezését. Megkönnyítik, hiszen támaszt – kvázi viszonyítási pontot – nyújtanak a munkánk során, másfelől viszont korlátozó hatással is rendelkeznek, hiszen az értelmezésük csak a rendszer adta kereteken belül történhet.

Attól függően, hogy mely elméleti iskola mentén alakítjuk a munkánkat, más-más eszközök állnak rendelkezésünkre a vizsgálatunk elvégzéséhez, ezáltal pedig más-más végkövetkeztetésre juthatunk egy adott probléma kapcsán. Mindez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az elemző egy-egy konfliktus tanulmányozása során minden esetben, explicit módon besorolja magát valamely elméleti iskolába, ugyanakkor az elméletek minden esetben közvetett vagy közvetlen hatást gyakorolnak az elemzőre, köszönhetően egyéni tanulmányainak, tapasztalatainak, olvasmányainak és szocializációs folyamatának.

Nincs ez másképp a konfliktusok elemzése esetén sem, amely minden bizonnyal a nemzetközi kapcsolatok terén az egyik leginkább vitatott kérdéskörnek számít. Éppen ezért könyvünk e fejezetének célja az, hogy bemutassa, milyen megközelítéseket alkalmaznak a területet uraló nagy elméleti iskolák a konfliktuselemzés szempontjából. Már az elején fontos leszögeznünk, hogy tökéletes elmélet nem létezik és nem is létezhet, hiszen a világunk teljes komplexitásában sosem ragadható meg az elmélet szintjén – és mint említettük, az elméletnek nem is ez a célja, hanem hogy a felállított rendszer által segítse a tájékozódásunkat. Tehát nem is lehet

az a célunk ebben a kötetben, hogy eldöntsük, melyik elméleti iskola „jobb” vagy „alkalmasabb” a konfliktusok elemzésére. Ahogy az sem, hogy tovább építsük az éppen elemzett elméleti iskolákat. Ehelyett elsősorban azt tartjuk szem előtt, hogy az adott elméleti iskola szemüvegét magunkra húzva áttekintsük, mit tudhatunk meg a konfliktusokról és azok elemzéséről. Más szóval egymás mellé tesszük a nemzetközi kapcsolatok tudományterületének domináns rendszereit, és megvizsgáljuk, hogy az egyes rendszerek mit állapítanak meg a konfliktusokról.

A terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy az egyes iskolák minden részletét vizsgálva, teljesen átfogóan mutassuk be azokat az olvasó számára. Erre azonban nincs is szükség, hiszen ilyen céllal számos kiváló könyv látott már napvilágot az elmúlt évek során.<sup>1</sup> Az sem lehetséges, hogy a sok esetben rendkívül tágan értelmezett iskolák minden egyes irányzatát és az egyes irányzatokhoz kapcsolódó minden egyes munkát megvizsgáljuk. Ehelyett azt az önkényes, ám a keretek megtartása érdekében szükségszerű önkorlátozást tesszük, hogy az általunk leginkább befolyásosnak ítélt irányzatokra fókuszálunk. Elemzésünk fő logikai vonalát az adja, hogy minden egyes iskola esetében három fő kérdésre keressük a választ, amelyek sorrendben a következők:

- az elméleti iskola mit/miket tekint a konfliktusok okainak;
- a konfliktusok elemzése során melyek a rendelkezésre álló eszközök az iskolán belül;
- az iskola szerint melyek a konfliktusok megoldási lehetőségei.

Munkánkat a három tradicionális iskola – realista, liberális, konstruktivista – mentén haladva alakítjuk. A fejezet első felében a realista értelmezési keretrendszer vizsgáljuk, ezt követően a liberális iskola sajátosságait elemezzük, majd ezután térünk át a konstruktivista értelmezés bemutatására.

---

<sup>1</sup> Lásd például: BURCHILL et al. (2005): *Theories of International Relations*. Third Edition. London, Palgrave Macmillan; MCGLINCHEY, Stephen – WALTERS, Rosie – SCHEINPFLUG, Christian eds. (2017): *International Relations Theory*. Bristol, E-International Relations Publishing; KISS J. László (2009): *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris Kiadó.

## 1. A realista iskola konfliktusértelmezése

Ahogy Jack Donnelly megfogalmazta, a realista iskola nem egy feltételek és javaslatok által explicit módon meghatározott elmélet. Sokkal inkább nevezhető egyfajta elméleti megközelítésnek, amely számos olyan elemző munkája nyomán emelkedett ki, akik valamilyen módon ehhez az irányzathoz kötötték magukat. (DONNELLY 2000, 6.) Ahogy a realizmus a 20. század egyik legbefolyásosabb elméleti iskolájává vált, létrejött a realista munkák kifogyhatatlan tárháza is. E folyamat során számos – akár egymásnak is ellentmondó – aliskola különült el egymástól, így például megkülönböztethetünk klasszikus vagy biológiai realizmust és strukturális vagy neorealizmust, valamint beszélhetünk offenzív és defenzív realizmusról.<sup>2</sup> (SZÜCS 2011) Mindez azt is jelenti, hogy nincs két, teljes egészében egyforma realizmus, és e kötetnek nem is lehet célja egységes értelmezési keret felállítása a realista iskolára vonatkozóan. Ehelyett elsősorban arra fókuszálunk, hogy röviden áttekintsük az egyes aliskolákat a konfliktusok sajátosságaira vonatkozó megállapításaik szempontjából.

### 1.1. Klasszikus vagy biológiai realizmus

A nemzetközi kapcsolatok és biztonsági tanulmányok realista iskolájának egyik legrégebb referenciapontjaként Thuküdidész görög történetíró *A peloponnészoszi háború* című munkája szolgál.<sup>3</sup> Rajta kívül szintén klasszikus realista írónak tekinthető Niccolò Machiavelli és Thomas Hobbes, de munkáinak jellege alapján szintén e csoporthoz sorolhatjuk például a 20. században alkotó Hans J. Morgenthaut. A klasszikus szó ebben a tekintetben tehát nem feltétlenül régit, hanem sokkal inkább egy közös

<sup>2</sup> Más kategorizálás radikális, erős és kiegyensúlyozott realizmust különít el egymástól, ám ebben a fejezetben csak a tradicionális offenzív és defenzív felosztással foglalkozunk. (DONNELLY 2000, 11.)

<sup>3</sup> A háború történetét dialógusok formájában feldolgozó könyv legfontosabb része a realista iskola szempontjából az úgynevezett *Méloszi dialógus*. Kr. e. 416-ban az athéniak ostrom alá vették – a náluk jóval korlátozottabb katonai képességekkel rendelkező – Mélosz szigetét. A dialógus az ostromot megelőző béketárgyalások történetét dolgozza fel, és számos olyan megállapítást tartalmaz, amelyek alapjaiban járultak hozzá a realista iskola megerősítéséhez.

elméleti alapot jelent. Ennek kiindulópontja pedig az emberi természet sajátosságaiban rejlik – innen a biológiai realizmus kifejezés.

Ahogy Thuküdidész a *Méloszi dialógusban* megfogalmazza, az emberi természetet alapvetően a hatalomvágy befolyásolja: „az emberről pedig minden bizonnyal állíthatjuk, hogy a természetükben mindig ott rejlik a kényszer alapján, ha megvan rá a hatalmuk, uralkodni akarnak”. (THUKÜDIDÉSZ 1999, 402.) Erre az észrevételre alapoz Machiavelli is, akinek *A fejedelem* című műve alapvetően a hatalom koncepciója köré épül. Machiavelli szerint a fejedelemnek a rókát (megtévesztés) és az oroszlánt (hatalom) kell követnie ahhoz, hogy sikeres (kül)politikát folytathasson. (ANTUNES–CAMISÃO 2017, 16.) Thuküdidészhez és Machiavellihez hasonlóan Morgenthau is azt állítja, hogy az emberi természet mit sem változott, amióta az ókori filozófusok megállapították annak törvényeit. Ebben a tekintetben pedig a legfontosabb észrevétel, hogy a politikus gondolkodását és cselekedeteit alapvetően a hatalomként meghatározott önérték vezeti. (MORGENTHAU 2005, 5.) Az államok vagy az őket vezető emberek, racionális aktoroknak tekinthetők, a racionális (jó) külpolitika pedig a kockázatok minimalizálására és a haszon (hatalom) maximalizálására törekszik. (MORGENTHAU 2005, 10.)

Ez a jelenség direkt módon a nemzetközi konfliktusok alapjának is tekinthető. Már a *Méloszi dialógus* során is egyértelművé teszik az athéniaiak a mélosziak számára, hogy csak és kizárólag hatalmuk kiterjesztése miatt kezdték el az ostromot. (THUKÜDIDÉSZ 1999, 398.) Az athéni értelmezés szerint – a katonailag jóval gyengébb – Mélosz számára nincs más lehetőség, mint hogy behódoljon, és ezáltal megmeneküljön a pusztulás elől. Ez a hatalom természete, hiszen „a hatalmas [...] végrehajtja, amit akar, a gyenge pedig meghajlik előtte”. (THUKÜDIDÉSZ 1999, 398–399.)

A probléma, hogy ebben a folyamatban nincs önkorlátozás, hiszen az egyes szereplők mindig hatalmuk maximalizálására törekсенek, és a gyengébb mindig ki van szolgáltatva az erősebb önkényének. Ahogy Thomas Hobbes rámutat, mindez egyfajta természeti állapot, amelyben anarchia van. Az emberek szuverén államokat hoznak létre, hogy megszüntessék az egymás közti természeti állapotot, ám ezáltal létrehozzák az államok közti természeti állapotot (anarchiát), hiszen az államok között nincs felsőbb hatalom – világkormány –, amely korlátozná élet-halál harcukat. (SZÜCS 2011, 83.)

A rendszer stabilitását mégis az adja, hogy az egymással versengő államok – elsősorban pedig a nagyhatalmak – között létrejön a hatalmi

egyensúly rendszere. E rendszeren belül az egyes (nagy)hatalmak kiegyensúlyozzák egymás képességeit, ezáltal megakadályozzák, hogy bármelyikük is korlátlan dominanciára tegyen szert a többi fölött. Mindez pedig relatív stabilitást biztosít a nemzetközi rendszerben, hiszen egy jól kalibrált hatalmi egyensúlyi helyzet irracionálissá teszi a nagyhatalmak közti háborúskodás lehetőségét. Ennélfogva pedig a klasszikus realisták úgy vélik, hogy a jó külpolitika célja ennek a hatalmi egyensúlynak a megteremtése és fenntartása. Az egyensúlyozás alapvetően kétféle módon történhet: vagy az erősebb fél meggyengítésével, vagy pedig a gyengébb fél megerősítésével. (MORGENTHAU 2005, 31.) Előbbire klasszikus példa az „oszd meg és uralkodj” elve, amelynek során az adott állam megpróbálja a potenciális vetélytársait gyengén tartani. (MORGENTHAU 2005, 31.) A gyengébb fél megerősítése pedig három tipikus módszerrel történhet: kompenzáció, fegyverkezés és szövetségi rendszerek révén. A (területi) kompenzáció lényege, hogy amennyiben egy nagyhatalom nyereségre tesz szert, ezáltal pedig megbillenti az addig fennálló hatalmi egyensúlyt, úgy a többi nagyhatalom kompenzációt kap a hatalmi egyensúly fenntartása érdekében. (MORGENTHAU 2005, 32.) A fegyverkezés az egyik leggyakoribb megnyilvánulási formája a hatalmi egyensúlyozásnak, amelynek során az egyik állam a saját katonai képességeinek növelésével igyekszik a másik állam hatalmi képességeinek utolérésére, mindez pedig nagyon gyakran a fegyverkezési versenyek és egy rendkívül instabil rendszer kialakulásához vezet. (MORGENTHAU 2005, 33.) A hatalmi egyensúly rendszerének pedig történelmi szempontból legfontosabb megnyilvánulása a szövetségek, szövetségi rendszerek létrehozása, amely szükségszerű velejárója a kettőnél több szereplővel rendelkező anarchikus nemzetközi rendszereknek. (MORGENTHAU 2005, 34.)

A hatalmi egyensúly rendszere tehát legalább két, egymást kiegyensúlyozni igyekvő pólusból áll, valamint – ahogy Morgenthau megállapítja – a rendszer hosszú távú fenntartása szempontjából kulcsszerep juthat a mérleg nyelveként funkcionáló államnak, amely függetlenül a két pólus politikai céljaitól, mindig a gyengébb mellé áll, akár egymás után váltogatva szövetségeseit, ezáltal kiegyensúlyozva a másik oldal törekvéseit.

### **A hatalmi egyensúlyozás alkalmazása – Gyakorlati példák Morgenthau nyomán**

Hans J. Morgenthau munkájában számos gyakorlati példán keresztül szemlélteti a hatalmi egyensúlyozás alkalmazásának lehetséges módszereit. (MORGENTHAU 2005)

*Oszd meg és uralkodj:* A potenciális vetélytárs gyengén tartásának egyik eklatáns példája Franciaország hozzáállása a német egység kérdéséhez. Franciaország hatalmi képességeinek fenntartása szempontjából ugyanis kulcsfontossággal bírt, hogy Párizs megakadályozza egy méreteiben és erőforrásaiban is nagyobb hatalom létrejöttét a szomszédságában. Ebből kifolyólag a 17. századtól, és elsősorban a Richelieu bíboros nevével fémjelzett korszaktól, kezdve lényegében a második világháború végéig a francia külpolitika egyik fő célja a német államok összeolvadásának ellehetetlenítése vagy a Német Birodalom felosztása volt.

*Kompenzáció:* A vetélytársak közti kompenzáció iskolapéldája Lengyelország három felosztása (1772, 1793, 1795) a három nagyhatalom – Ausztria, Poroszország és Oroszország – között. Miután e három hatalom belátta, hogy Lengyelország egyoldalú bekebelezése felborítaná az európai hatalmi egyensúlyt és a relatív békét, úgy döntöttek, hogy a lengyel területekből megközelítőleg egyformán részesedik mindhárom fél.

*Fegyverkezés:* A történelem számtalan fegyverkezési versenye végső soron mind visszavezethető a hatalmi egyensúly politikájára. Idesorolhatjuk például az első világháborút megelőző angol–német flottaépítési versenyt vagy akár a hidegháború fegyverkezési versenyt is a NATO és a Varsói Szerződés közt. Mivel e fegyverkezési versenyek óriási anyagi terhet rónak a részt vevő államokra, az önkorlátozás egyik eszköze lehet a kölcsönös leszerelés – például az 1922-es washingtoni haditengerészeti szerződés vagy az 1972-es ABM-szerződés.

*Szövetségi rendszerek:* A történelem számos példát szolgáltat a szövetségi rendszerek kialakulására. A hatalmi egyensúly politikája szempontjából az egyik legizgalmasabb az első világháborút megelőző szövetségi rendszerek kialakulása. A Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia

és Olaszország által létrehozott hármass szövetség (1882), valamint az ezzel szemben kialakuló antant – Franciaország, Anglia, majd később az Orosz Birodalom – versengése jól szimbolizálja az európai hatalmi egyensúlyozási törekvéseket.

*A mérleg nyelve:* A két pólus politikai céljaitól függetlenül, azok kiegyensúlyozását szem előtt tartó, a mérleg nyelveként funkcionáló hatalom volt évszázadokon keresztül Nagy-Britannia. A fényes elszigeteltség (*splendid isolation*) korszakában London stratégiai célja az volt, hogy fenntartsa az európai államok közti egyensúlyt, ezáltal pedig megakadályozza egy kontinentális hegemon felemelkedését.

## 1.2. Strukturális vagy neorealizmus

A strukturális vagy neorealizmus – bár számos ponton hasonlóságot mutat a korábbi realista gondolkodókkal – mégis egyértelműen elkülöníthető aliskolát jelent, amelynek megalapítása elsősorban Kenneth Waltz munkásságához köthető. Az elnevezésből is látható, hogy az irányzat a struktúrákra helyezi a hangsúlyt az elemzés során, szemben a klasszikus emberi természetre fókuszáló megközelítéssel, amelyben a hatalomért vívott küzdelem játszotta a központi szerepet. Ez nem jelenti azt, hogy a neorealisták feltétlenül optimistábbak lennének az emberi természetet illetően, ugyanakkor rámutatnak néhány olyan, a nemzetközi rendszert jellemző struktúrára, amelyek egyformán kényszerpályára terelnek minden államot.

Mint azt már a klasszikus realisták is hangsúlyozták, az államok felett álló hatalom hiányából fakadóan az államok között egyfajta természeti állapot uralkodik. Az államok feladatai ebben a tekintetben általában egyformák, és mindegyikük legfontosabb motivációja, hogy biztosítsa a saját túlélését. Mivel az államok feladatai lényegében egyformák, elsősorban a (hatalmi) képességeik különböztetik meg őket egymástól. A saját túlélését pedig minden állam igyekszik biztosítani, ezért a rendszer sajátosságait figyelembe véve mindegyikük a legrosszabbra készül. Másképp kifejezve egyik állam sem lehet biztos a másik szándékait illetően, és mivel a rendszerben anarchia uralkodik, ennél fogva mindig a legrosszabbat kell feltételeznie a másiktól a saját túlélésének biztosítása érdekében. Ez az áthidalhatatlan probléma pedig tragikus csapdahelyzetet eredményez köztük. (BUTTERFIELD 1950)

Waltz szerint az ilyen, önségély alapú rendszerben az államok kénytelenek a saját jólétük elé helyezni a túlélésüket, ami pedig szoros összefüggésben áll más államok relatív képességeivel. Így például még ha az államok közti együttműködés kölcsönösen kifizetődő is lenne, az érintett államok amiatt aggódnának, hogy a másik potenciálisan több nyereségre tesz szert a folyamat során, ezáltal pedig relatíve nagyobb mértékben növeli képességeit, tehát végső soron veszélyezteti az együttműködő állam túlélését is. (WALTZ 1979, 106.) Ehhez hasonlóan Waltz arra is rámutat, hogy bár a világ jólétét növelhetné, ha az államok specializálódnának bizonyos területeken (egyfajta munkamegosztást létrehozva), mégis ez egy olyan függőségi viszony kialakulását eredményezné, amely már – a túlélésüket féltő aktoroknak – nem áll érdekükben. (WALTZ 1979, 106.)

Az érv lényege tehát, hogy az államok nem feltétlenül a hatalmukat akarják maximalizálni a nemzetközi rendszerben, hanem a rendszer sajátosságai terelik őket bizonyos kényszerpályákra, amelyek mentén aztán cselekedniük kell. Mivel pedig minden állam saját magáért felel, ezért a rendszer stabilitása és a rendszerszintű érdek követése helyett az önérdeket állítják a középpontba. Waltz szerint ez az oka annak, hogy a rendszerszintű, sok állam közti együttműködést kívánó problémák megoldása rendkívül komoly akadályokba ütközik.

Történelmi távlatokban vizsgálva pedig megállapítható, hogy a különböző nemzetközi rendszerek minőségükben nem térnek el – mind anarchikus –, ezáltal pedig a valódi meghatározó különbséget köztük a hatalmi képességek eloszlása, gyakorlatilag pedig a nagyhatalmak száma és képességei jelenti. Az adott rendszer strukturális sajátosságai azok, amelyek a hatalmi egyensúlyozás politikájára kényszerítik az államokat. Ez az oka annak, hogy a politikai berendezkedésüket tekintve élesen különböző államok is hajlamosak egymással szövetségre lépni, ha a hatalmi egyensúly politikája azt diktálja – például az Egyesült Államok és a Szovjetunió szövetsége a náci Németországgal szemben. (DONNELLY 2000, 18.)

### **Biztonsági dilemmák a gyakorlatban**

Meglepőnek tűnhet, de implicit módon már Thuküdidész *Méloszi dialógusában* is utalást találhatunk a biztonsági dilemma egyik alapelemére, azaz a másik szándékait illető bizonytalanságra. Az athéniak ugyanis hangsúlyozzák a mélosziak számára, hogy „ti se higgyétek, hogy meggyőzhettek minket, azt állítva, hogy noha ti



a lakedaimoniak gyarmatosai vagytok, nem nyújthattok nekik fegyveres segítséget, vagy hogy nekünk még soha semmi sérelmet nem okoztatok”. (THUKÜDIDÉSZ 1999, 398.) Ebben az értelmezésben Athén tehát támadásra kényszerül saját túlélésének biztosítása érdekében.

A legkézenfekvőbb biztonsági dilemma ugyanakkor a hidegháború nukleáris és konvencionális fegyverkezési versenye az Egyesült Államok és a Szovjetunió között. Az 1945-ben még szövetségesként harcoló két ország a második világháború lezárását követően rövid idő alatt vált egymás ellenségévé. Az ideológiai szembenállást hamar kiegészítette a katonai fenyegetés – a konvencionális erők tekintetében a Szovjetunió dominált az európai kontinensen, ugyanakkor 1949-ig egyedül az Egyesült Államok kezében lévő nukleáris technológia globális katonai fölényt biztosított Washington számára. A kölcsönös gyanakvás és a másiktól, illetve annak terjeszkedésétől való félelem jegyében mindkét oldal kiépítette saját szövetségi rendszerét, és rohamos ütemben folytatta katonai képességeinek fokozását is. A szovjet atombomba kifejlesztésével megkezdődött a nukleáris fegyverkezési verseny, amelyben a több ezer töltetet felhalmozó felek egyaránt képesek lettek volna a másik fél – és saját maguk – teljes megsemmisítésére. A biztonsági dilemma alapján nem az a kérdés tehát, hogy mennyire voltak agresszívak vagy békések Washington vagy Moszkva szándékai. Ezzel szemben a központi probléma, hogy a rendszer strukturális sajátosságai – a szándékoktól függetlenül – elvezetnek a szembenálláshoz.

A strukturális sajátosságok közül pedig a legmeghatározóbb elem nem más, mint az úgynevezett biztonsági dilemma, amely tulajdonképpen a játékelméletről ismert fogolydilemmának a nemzetközi kapcsolatok nyelvére lefordított változata. A dilemma a korábbiakban már említett, Butterfield által meghatározott tragikus csapdahelyzetre épít, amelynek alapján a rendszerben létező államok soha nem lehetnek teljesen biztosak a másik szándékait illetően, ennél fogva pedig mindig a legrosszabbra készülnek. Az egymástól való félelemtől vezérelve az egyes csoportok, közösségek és államok mindig a saját biztonságuk növelésére törekednek. (HERZ 1950, 157.) Más szóval saját hatalmi képességeiket növelik annak érdekében, hogy a többi állam hatalmi képességei fölé kerekedjenek a saját biztonságuk szavatolása érdekében. (HERZ 1950, 157.)

Szélsőséges esetekben mindez odáig fokozódhat, hogy az adott állam úgy véli, a saját biztonságának növelése érdekében a leginkább kézenfekvő lehetőség az agresszív terjeszkedés. (JERVIS 2017, 63.) Ez ugyanakkor visszahat a többi államra, amelyek a másik állam hatalmi képességeinek növekedését látva szintén félni kezdenek, és saját képességeiket kezdik el növelni a biztonságuk érdekében. (HERZ 1950, 157.) A helyzet végül öngerjesztő folyamattá válik, amelyből nincs menekvés az államok számára. (HERZ 1950, 157.) Ennek a megnyilvánulóbb – ám korántsem az egyetlen – megnyilvánulási formája az államok közötti fegyverkezési verseny. (JERVIS 2017, 66.) Összességében tehát az anarchia, más szóval maga a struktúra az, amely az államokat szembehelyezi egymással, még akkor is, ha azok jó szándékkal viszonyulnának egymáshoz. Vagy ahogy John Herz megfogalmazza, a probléma nem biológiai vagy antropológiai, hanem szociális jellegű.

### 1.3. Offenzív realizmus

A hidegháború vége egyfajta sokkhatást jelentett a realista iskola számára, annál is inkább, mert az irányzat képtelen volt előre jelezni a bipoláris nemzetközi rendszer összeomlását. Erre válaszul a realista iskola tovább diverzifikálódott, és a neorealista aliskolán belül több, egymástól elkülöníthető értelmezés is teret nyert, így alakult ki az offenzív és defenzív realizmus. (SZÜCS 2011, 59.)

Az offenzív realizmus megteremtése John J. Mearsheimer nevéhez kötődik. Mearsheimer gondolati kiindulópontja, hogy a nagyhatalmak végső célja nem más, mint a hegemonia megszerzése a nemzetközi rendszerben. (MEARSHEIMER 2001, 29.) E tekintetben minden nagyhatalom egyforma, hiszen mindegyikük hegemoniára törekszik (a hegemont leszámítva pedig egyik sem tekinthető a status quo fenntartásában érdekelt államnak). (MEARSHEIMER 2001, 29.) Ennek oka ugyanakkor nem saját szándékaikban vagy az emberi természetben keresendő, hanem a rendszer struktúráiban. A struktúrákból fakadó kényszerpályák öt fő tényezőre vezethetők vissza (MEARSHEIMER 2001, 30–32.):

- a nemzetközi rendszerben anarchia van;
- minden nagyhatalom rendelkezik bizonyos méretű támadó katonai képességgel, ami lehetőséget biztosít arra, hogy kárt okozzon a másik számára;

- az államok sosem lehetnek biztosak a másik szándékait illetően (például a másik támadó katonai képességeire vonatkozóan);
- az államok túlélésre törekszenek, amelyet elsősorban területi integritásukból és belpolitikai szuverenitásukból vezetnek le;
- a nagyhatalmak racionális aktorként viselkednek.

Mearsheimer szerint ebből három fő tényező – a félelem, az önsegély és a hatalommaximalizálás – vezethető le. Az elmélet arra mutat rá, hogy a nagyhatalmak félnek egymástól, mert sosem lehetnek biztosak a másik szándékaiban. Ráadásul, mivel a túlélésük forog kockán, e félelem nem szüntethető meg. Mivel minden állam ki van téve ennek a problémának, a saját túlélésüket csak ők maguk tudják garantálni önsegély útján, a saját érdekeiket követve. (MEARSHEIMER 2001, 33.) A túlélés pedig a legegyszerűbben úgy biztosítható, hogy az adott állam a leghatalmasabb a rendszeren belül. (MEARSHEIMER 2001, 33.) Ennél fogva pedig az államok mindig arra törekednek, hogy különböző eszközökkel, legyenek azok gazdasági, diplomáciai, katonai vagy más jellegűek, a saját érdeküknek megfelelően módosítsák a hatalmi egyensúly rendszerét. (MEARSHEIMER 2001, 34.) Mivel a rendszeren belül az egyik állam nyeresége közvetve a másik állam vesztesége, a nagyhatalmak zéró összegű játszmában vesznek részt. (MEARSHEIMER 2001, 34.) A végső cél tehát a hegemonná válás, azaz a rendszer teljes dominálása. Mearsheimer szerint lényegében lehetetlen, hogy egy állam globális hegemonná váljon a nemzetközi rendszerben, lehetősége van viszont a regionális szintű hegemonia elérésére és a közelébe eső földrajzi régiók ellenőrzés alatt tartására. Azok az államok, amelyek elérik ezt a pozíciót, arra törekszenek, hogy megakadályozzák a többi nagyhatalom regionális hegemonná válását.

Az államok céljainak hierarchiájában az elsődleges fontosságú mindig az adott állam biztonságának fenntartása. Mindez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a kooperáció lehetetlen a nemzetközi rendszerben, csupán azt, hogy a kooperáció lehetőségének alapvetően határt szab az önsegély, az önérdek és a hatalmi egyensúly politikája. (MEARSHEIMER 2001, 52.) A háború – bár velejárója a rendszernek – mégsem állandó. A háborúk gyakoriságát és intenzitását Mearsheimer szerint elsősorban az adott nemzetközi rendszer határozza meg a hatalmi viszonyok alakulásának függvényében. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a legstabilabb a bipoláris nemzetközi rendszer, amelyben rendkívül alacsony a két nagyhatalom közti direkt háború esélye. Ezt követi szerinte

a kiegyensúlyozott – potenciális hegemon nélküli – multipoláris rendszer. Végül pedig a leginkább instabil a nem kiegyensúlyozott – potenciális hegemonnal rendelkező – multipoláris rendszer, amelyben a potenciális hegemon sokkal inkább készenek mutatkozik a többi nagyhatalommal vívott háborúra. (MEARSHEIMER 2001, 338.)

#### **1.4. Defenzív realizmus**

A defenzív realizmus aliskolája elsősorban arra a megfigyelésre épít, hogy az államok közti kooperáció korántsem olyan nehézkes és problematikus minden esetben, mint ahogy azt a klasszikus realista vagy offenzív realista iskolák jósnak. Ez utóbbiak ugyanis képtelenek voltak leírni a hidegháború utáni nemzetközi rendszer bizonyos eseményeinek (például az európai integrációnak) a sajátosságait. (SZŰCS 2011, 65.)

A Robert Jervis, Stephen Van Evera, Charles Glaser és sok más elemző nevével fémjelzett defenzív realista aliskola számos ponton egyetért a strukturális realista irányzattal, annál is inkább, mivel szerintük is elsősorban a rendszer sajátosságaiból fakadó kényszerpályák azok, amelyek a nemzetközi konfliktusokhoz vezetnek. Ugyanakkor világnézetük korántsem olyan pesszimista, mint az offenzív realista irányzat esetében, hiszen az államok közti kooperációt sokkal gyakoribbnak tekintik. Ennek oka, hogy véleményük szerint az államok végső célja nem az, hogy hegemonná váljanak a rendszeren belül a saját túlélésük érdekében, hanem sok esetben megelégednek a status quo fenntartásával, ha az számukra kedvező.

A defenzív megközelítés kiindulópontja, hogy a nemzetközi rendszerben anarchia van, és ez az anarchia a fentiekben már tárgyalt biztonsági dilemma kialakulásához vezet. E biztonsági dilemma hatásai, nevezetesen, hogy adott állam biztonságnövelő intézkedései más állam biztonságát csökkenthetik, megkerülhetetlenek a rendszer szereplői számára. (JERVIS 1999, 49.) Az államok sok esetben hajlandók lennének az egymás közti status quo fenntartására, ugyanakkor csapdahelyzetük és az egymástól való félelem ezt nem teszi lehetővé. (JERVIS 1999, 49.) Éppen ezért a defenzív realisták szerint oly módon kell alakítani a struktúrákat, hogy azok inkább az együttműködést ösztönözzék az államok között, és elretentsék őket a konfliktusoktól.

Ahogy Van Evera megfogalmazza, az államok akkor harcolnak egymással, „amikor úgy vélik, hogy győzni fognak, amikor úgy vélik, hogy

előnyük származik abból, ha övék a kezdeményezés, amikor relatív hatalmi képességeik csökkennek, amikor relatíve nagy az erőforrások csoportosulása és mindenekelőtt, amikor úgy vélik, hogy a hódítás könnyű”. (VAN EVERA 1999, 255.) Ennélfogva az államok percepciójának jóval nagyobb szerepe van a nemzetközi konfliktusokban, mint azt a klasszikus vagy offenzív realisták vélik.

A konfliktusok kialakulásának esélye pedig jelentős mértékben csökkenthető bizonyos strukturális fékek beépítésével. Bár a biztonsági dilemma nem kerülhető meg egyik állam számára sem, ugyanakkor a konfliktusok kialakulásának veszélye nem egyforma. Ilyen strukturális változó lehet az offenzív-defenzív egyensúly – a támadó és védelmi célú katonai eszközök közti különbségtétel, a mobilizációs képességek, a katonai fejlettség foka, a háború megvívásának módszerei stb. –, a földrajzi távolság, a nyersanyagokhoz való hozzáférés, a nemzetközi gazdasági nyomásgyakorlás és a regionális katonai egyensúly. (TALIAFERRO 2000, 137.) Ehhez hasonlóan a defenzív realisták arra is felhívják a figyelmet, hogy a külpolitika nagyban függ a külpolitikai vezetők és döntéshozók meggyőződéseitől, fogalmi rendszerétől, percepciójától, ellenségképétől, a döntéshozatal rendszerétől, valamint a belpolitikai helyzetétől. (TALIAFERRO 2000, 141–142.) Ennélfogva a percepció pontosítása, a különböző bizalomerősítő intézkedések és a különböző strukturális fékek mind hozzájárulhatnak a biztonsági dilemma negatív hatásainak korlátozásához, ezáltal pedig a nemzetközi konfliktusok csökkentéséhez.

## 1.5. A realista iskola konfliktusértelmezése

A fentiek alapján jól látható tehát, hogy meglehetősen nehéz konszenzust kialakítani a realista iskola nézetei között. A különböző aliskolák számos ponton ellentmondanak egymásnak és a klasszikus realista hagyományoknak is. Néhány észrevételt ugyanakkor tehetünk a realista iskola konfliktusértelmezésével kapcsolatban.

*A konfliktusok okai:* Mindegyik realista megközelítés egyetért a tekintetben, hogy a konfliktusok elidegeníthetetlen, természetes velejárói a nemzetközi rendszernek. Abban is egyetértés mutatkozik, hogy a konfliktusokat teljes mértékben megszüntetni sem lehet. Jelentős különbség mutatható ki ugyanakkor a klasszikus és strukturális irányzatok között a konfliktusok okait kutatva. Míg előbbiek az emberi természetre és a hatalomért

folytatott örök küzdelemre helyezik a hangsúlyt, addig utóbbiak szerint nem ez, hanem a nemzetközi rendszer sajátosságaiból fakadó kényszerpályák, illetve a defenzív realisták szerint a struktúrákról alkotott percepciók tekinthetők az államok közti konfliktusok fő okainak.

*A konfliktusok elemzése során rendelkezésre álló eszközök:* Mint láthattuk, a realista aliskolák alapvetően két fő elemzési eszközt – a hatalmi egyensúly politikáját és a biztonsági dilemmát – alkalmazták a nemzetközi konfliktusok vizsgálata során. Előbbi a Morgenthau által képviselt klasszikus megközelítéshez áll közelebb, és a nagyhatalmak közti hatalmi egyensúlyi változásokat helyezi a fókuszba. Utóbbi a nemzetközi rendszer fogolydilemmáit (biztonsági dilemma) állítja az elemzés középpontjába, és az államok közti – szándékotól bizonyos mértékig független – strukturális sajátosságokra helyezi a hangsúlyt, amelyek öngerjesztő spirált alkotnak.

*A konfliktusok megoldási lehetőségei:* A realista értelmezés szerint a konfliktusokat megszüntetni nem lehet, ugyanakkor azok száma és intenzitása bizonyos korlátok között csökkenthető. A klasszikus realista vonal alapján éppen ez a jó külpolitika lényege, amely a helyes hatalmi egyensúlyi politikán és a megfelelő egyensúlyozáson keresztül érhető el. Ezzel szemben a defenzív realista aliskola elsősorban a strukturális fékek beépítésének fontosságát hangsúlyozza. Ennek alapján az államok közti kooperációra való hajlandóság jelentősen fokozható, ha a rendszer sajátosságai azt racionálissá teszik.

## **2. A liberális iskola konfliktusértelmezése**

### **2.1. A liberális iskola**

Csakúgy, mint a realista iskoláról, a liberális iskoláról is elmondható, hogy nem egy egzakt módon meghatározott elméletről, hanem sokkal inkább egy – számos különböző koncepciót magába foglaló – megközelítésről beszélhetünk. Az ezeket összekötő közös ismertetőjegy, hogy elsősorban arra keresik a választ, hogy miképp akadályozható meg vagy mérsékelhető az államok közti erőszak a nemzetközi rendszerben. (MEISER 2017, 22.) Mindezt jól szimbolizálja az is, hogy az egyik legfontosabb különbség a realista és a liberális iskola között a két irányzat világnézetében található, hiszen míg előbbi egy kvázi pesszimista szemlélettel felvértezve

az államközi erőszakot elkerülhetetlennek tartja, addig utóbbi egy jóval optimistább jövőképpel lehetőséget lát annak jelentős csökkentésére.

## 2.2. A klasszikus liberális iskola

A nemzetközi kapcsolatok és biztonsági tanulmányok liberális iskolájának legfontosabb elméleti alapjait Immanuel Kant *Az örök béke* és Joseph Schumpeter *Az imperializmus szociológiája* című műveiben találhatjuk. Az általuk megfogalmazott elvek pedig mind a mai napig a liberális irányzat legfontosabb pilléreinek tekinthetők.

Kant véleménye szerint az emberek közötti béke alapvetően nem természetes állapotnak tekinthető. A természetes állapot sokkal inkább a folytonos ellenségeskedés, amelyet különböző eszközök sokaságával kell lebontani. Kant két fő részre osztja a művét: az első szakasz az államok közötti örök békéhez szükséges hat előzetes cikket tartalmazza, amelyek közös jellemzője, hogy úgynevezett „tilalmi cikkek”, azaz azt fejezik ki, hogy mit nem szabad csinálni az örök béke elérése érdekében. Kant ide-sorolja, hogy

- nem szabad olyan békeszerződést létrehozni, amely a „jövendő háború anyagának titkos fenntartásával köttetett”;
- nem szabad, hogy valamely állam egy másik által „öröklés, csere, vásárlás vagy ajándékozás útján megszerezhető legyen”;
- az „állandó hadseregeknek idővel egészen meg kell szűnniük”;
- „nem szabad államadósságot csinálni a külső államüzletek vonatkozásában”;
- nem szabad beavatkozni erőszakosan egy másik állam alkotmányába és kormányzásába;
- végezetül pedig egy háborúban nem szabad megengedni olyan fokú ellenségeskedést, amely a kölcsönös bizalmat a jövőben lehetetlenné tenné. (KANT 1985, első szakasz)

Ezt követően Kant rátér a három definitív cikk bemutatására. Ezek közül az első arra hívja fel a figyelmet, hogy az olyan államokban, ahol az uralkodó hatalma korlátlan, a háborúskodás csak és kizárólag a döntéshozó önkényén múlik. Ezzel szemben a republikánus alkotmányon alapuló államok sokkal kevésbé hajlandók a háborúra, hiszen ahhoz a polgárok közös döntése szükséges, és e döntés meghozatala előtt mérlegelnék annak

gazdasági és minden más jellegű kockázatait is. A második cikk arra mutat rá, hogy a „népjognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia”, azaz egyfajta népszövetség jön létre a republikánus alkotmányon alapuló államok között. Végezetül pedig a harmadik cikk – a másodikhoz szorosan kapcsolódva – bevezeti a világpolgárjog/hospitalitás fogalmát, azaz egy idegennek azt a jogát, hogy más valakinek a földjére való megérkezése miatt az nem bánhat vele ellenséges módon.

Kanthoz meglehetősen hasonlóan gondolkozik Joseph Schumpeter, aki ugyanakkor nem önmagában az államformában, hanem a demokrácia és a kapitalizmus interakciójában látta a nemzetközi béke elsődleges garanciáját. Schumpeter szerint, mivel a kapitalizmusban az emberek energiáit a termelés köti le – a gazdasági racionalizmusból fakadóan –, az esetleges háború okozta instabilitás elrettentő erővel bír számukra. (DOYLE 1986, 1153.) Ezzel szemben a háborúból csak és kizárólag a háború megvívásában érdekelt szűk kör profitálhat, tehát egy demokratikus/liberális berendezkedésű államban az ő érdekük nem kerekedhet felül a többségi érdeken. (DOYLE 1986, 1153.) Ennélfogva pedig a demokratikus kapitalizmus békéhez vezet, amelyet tovább erősítenek a különböző nemzetközi szervezetek, amelyeket e rendszerek létrehoznak. Schumpeter ezzel a John Stuart Mill és Adam Smith által megkezdett gondolatot folytatja, és rámutat arra, hogy az államok közti közös gazdasági érdek az, amely hozzájárulhat a nemzetközi erőszakos konfliktusok felszámolásához, ennek viszont alapfeltétele a szabadkereskedelem megeremtése.

A klasszikus liberális iskolát vizsgálva egyfelől láthatjuk, hogy Kant számára magától értetődő a kölcsönös bizalmatlanság a nemzetközi rendszerben, hiszen az emberek között az ellenségeskedés a természetes állapot. Ez a folyamat véleménye szerint megfordítható, és jelentős erőfeszítések árán a rendszer jóval stabilabbá tehető. E tekintetben tehát Kant optimistább, mint bármely realista szerző. Másfelől Kant és Schumpeter szerint – hasonlóan a realista írókhoz – az állam a nemzetközi kapcsolatok legfőbb aktora, amely szuverén entitásként képes cselekedni, ugyanakkor rámutat arra, hogy annak vizsgálata nem választható el a rendszer egészét érintő kérdésektől. (DOYLE 1986, 1157.)

Kant ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az állam önrendelkezését feltételül tisztelni kell a pozitív végkimenetel érdekében. Ami ugyanakkor valóban forradalmi gondolatnak tekinthető, az Kant első és második definitív cikkelye. Az elsőben azt állítja – szemben a realista írókkal –, hogy az adott állam belpolitikai struktúrái kiemelt fontossággal bírnak a nemzetközi



rendszer egésze szempontjából, konkrétan a republikánus berendezkedésű államok kevésbé hajlandók a háborúskodásra, ezáltal pedig csökkentik a nemzetközi konfliktusok kialakulásának, lehetőségét. A másodikban pedig rámutat arra, hogy ezen államok elmozdulhatnak egyfajta népszövetség vagy föderális közösség irányába, amely, ha kiterjed a világ összes államára, elvezethet az örök békéhez, azaz az erőszakos konfliktus nélküli nemzetközi rendszerhez.

Végezetül pedig a kanti gondolatot folytatva, ám azt közgazdaságtani megfontolásokkal kiegészítve Joseph Schumpeter rámutat arra, hogy a nemzetközi béke szempontjából az államformák mellett kulcsfontossággal bírnak a gazdasági tényezők is. Míg a kapitalizmus és a szabadkereskedelem fokozza a rendszer stabilitását és racionális megfontolások miatt csökkenti a konfliktusok kialakulásának esélyét, addig az ezzel ellentétes intézkedések növelik az instabilitást és a konfliktusok kirobbanásának kockázatát.

### 2.3. A modern liberális iskola

A nemzetközi kapcsolatok terén fennálló realista dominanciát a hidegháború vége és a Szovjetunió nem várt összeomlása törte meg. Mivel a realisták képtelenek voltak előre jelezni e rendszerszintű változásokat, így a realista koncepciókba és elemzési eszközökbe vetett hit is megingott, ami pedig teret engedett más irányzatok – köztük a liberális iskola – előretörésének. E folyamat nem volt előzmény nélküli, hiszen liberális elméleti kerettel rendelkező elemzések a hidegháború alatt is születtek, jelentős népszerűsége ugyanakkor csak ezt követően tettek szert.

A rendkívül sokat idézett Francis Fukuyama az 1990-es évek elejének eseményeire, elsősorban pedig a Szovjetunió összeomlására úgy tekintett, mint a liberális demokráciák ideológiai győzelmére, hiszen azok – a kommunista modell megroppanásával – gyakorlatilag vetélytárs nélkül maradtak. (FUKUYAMA 1992, xi–xii.) Ezt támasztotta alá a globális demokratizálódási hullám Kelet-Ázsiától Kelet-Európán keresztül egészen Latin-Amerikáig. Ahogy arra Scott Burchill rámutat, Fukuyama számára a hidegháború vége az ideális állam és a liberális ideológia, valamint a kapitalizmus győzelmét jelentette, és úgy vélte, hogy az alapvető elvek és az intézményi struktúrák szintjén már nem várható jelentős változás. (BURCHILL 2005, 56.) Mindennek számos következménye van: először is Fukuyama szerint

az emberiség politikai és gazdasági fejlődése véget ér a liberális-kapitalista modellnél; másodsor e modell terjedése kapcsán nem jelentenek problémát a kulturális és nemzeti sajátosságok; harmadszor pedig az államok belpolitikai berendezkedése alapvetően meghatározza a nemzetközi rendszer konfliktusosságát. (BURCHILL 2005, 56.)

Ez utóbbi sajátosságot elemzi a demokratikus béke elmélete. Michael W. Doyle már 1983-ban írt cikkében rámutat arra, hogy a liberális demokráciák nemzetközi kapcsolatai alapvetően különböznek a nem liberális demokráciák nemzetközi kapcsolataitól. Doyle munkájában visszatér a Kant által megszabott keretekhez, és a nemzetközi háborúk vizsgálatán keresztül arra a következtetésre jut, hogy bár a liberális berendezkedésű államok számos háborúba bocsátkoztak az elmúlt évszázadok során, ugyanakkor az alkotmányosan stabil alapokon álló liberális demokráciák nem vívtak egymással háborút. (DOYLE 1983, 213.) Mindez Doyle szerint nem azt jelenti, hogy ilyen háború teljesen elképzelhetetlen, ugyanakkor az empirikus adatok alapján szembeötlő azok hiánya, ezek az államok ugyanis sokkal inkább hajlamosak érdekkonfliktusaikat más módon rendezni.

Doyle azt is hangsúlyozza, hogy mindez nem jelenti a nemzetközi rendszer bizonyos sajátosságainak megváltozását. A rendszer ugyanis véleménye szerint továbbra is anarchikusnak tekinthető, amelyben a realisták által meghatározott biztonsági dilemma minden államot érint. (DOYLE 1983, 232.) Ez alól a liberális demokráciák sem jelentenek kivételt, ám képesek arra, hogy mérsékeljék ennek hatásait. Az alapvetően stratégiai érdekeken alapuló szövetségek és gazdasági kapcsolatok liberális és nem liberális államok között törékenyek és mulandók, ugyanakkor a liberális államok hasonló sajátosságain és közös érdekeken alapuló politikai közösség láthatóan stabil alapot biztosít az agresszió elkerülésére egymással fenntartott kapcsolataikban. (DOYLE 1983, 232.) Fontos kitétel azonban, hogy mindez nem jelenti, hogy a liberális demokráciák kerülnek a háború alkalmazását a nem liberális demokráciákkal szemben. (DOYLE 1983, 235.) Csak hogy az elmúlt évek példáit nézzük, jól szimbolizálja mindezt a NATO beavatkozása a Balkánon és Afganisztánban, vagy az Egyesült Államok és szövetségeseinek iraki intervenciója is.

### Variációk demokratikus békére

Bár maga a demokratikus béke elmélete nem Michael W. Doyle nevéhez fűződik, 1983-ban megjelent írása mégis nagyban hozzájárult annak népszerűvé válásához és az elmélet körüli akadémiai viták felélénküléséhez. Abban viszonylag hamar konszenzus született, hogy a demokráciák továbbra is előszeretettel alkalmazzák a háború eszközét a nem demokráciákkal szemben, ugyanakkor számos kérdés felvetődött annak kapcsán, hogy valóban lemondanak-e a háborúról egymás közti viszonyaikban. Erre mutat rá Michael R. Tomz és Jessica L. P. Weeks, akik szerint a demokráciák közvéleménye kevésbé támogató más demokráciákkal szembeni esetleges katonai csapások kapcsán. Ennek egyik oka, hogy a közös demokratikus hagyomány megváltoztatja az adott állammal kapcsolatos fenyegetettségpercepciót a társadalmon belül. (TOMZ–WEEKS 2013) A demokratikus béke elméletének statisztikai eszközökkel történő bizonyítása ugyanakkor nélkülözhetetlenné teszi a demokráciák pontos fogalmi meghatározását és a demokráciák/nem demokráciák közti határvonal kijelölését. Már ez számos értelmezésnek enged teret. Így például Doyle hangsúlyozza, hogy az elmélet csak a stabil, három évnél idősebb demokráciákra vonatkozik. James Lee Ray szerint csak a számos kritériumnak – például a felnőtt lakosság legalább 50 százaléka szavazhat, legalább egyszer már sor került hatalomátadásra – megfelelő demokráciák mintáján értékelhető a demokratikus béke elmélete. (RAY 1995)

Ehhez hasonlóan, az elmélet kapcsán további fogalmi problémát jelent a háború tartalmi elemeinek meghatározása. Más szóval az, hogy pontosan hány halálos áldozattól kezdődően tekinthetünk egy konfliktust háborúnak. Hiszen ha például csak a relatíve nagy méretű háborúkra fókuszálunk, úgy kis méretű lesz a statisztikai méréshez használt mintánk, és olyan konfliktusokat hagyunk figyelmen kívül, mint például az Izland és az Egyesült Királyság között az 1960-as, 1970-es évek során vívott tőkehaláborúk. Mindazonáltal Stuart A. Bremer 1816–1965 közötti mintavételének segítségével arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a demokráciák közti – kevésbé erőszakos – konfliktusok esélye még így is statisztikailag szignifikánsan kisebb. (BREMER 1993)

Az elmélet ugyanakkor nem aratott osztatlan sikert akadémiai körökben. Henry S. Farber és Joanne Gowa amellett érvelnek, hogy a demokráciák közti békés állapot elsősorban a hidegháború időszakának

sajátos jellemvonása, és ezt megelőzően nem maga a demokráciák fejlődése, hanem a demokratikus berendezkedésű államok közös érdekei határozták meg a konfliktusokat. (FARBER–GOWA 1997) Azar Gat pedig mellett érvel, hogy bár a demokratikus államok közti béke valóban létező jelenség, ugyanakkor annak elsődleges kiváltó oka nem a demokráciák létrejötte, hanem a modernitás más elemei, például gazdasági kapcsolatok azok, amelyek kevésbé kifizetődővé teszik a háborúkat. (GAT 2017) Hasonlóan a kereskedelmi kapcsolatok békében játszott szerepét hangsúlyozza John R. Oneal és szerzőtársainak munkája. (ONEAL et al. 1996)

A liberális iskola egyik központi elemeként szolgáló piacgazdaságra és szabadkereskedelemre építve alakultak ki a modern interdependencia-elméletek. (BURCHILL 2005, 64.) Mindennek jelentős lökést adott az európai integráció folyamata is, amely rámutatott arra, hogy a szuverén államok közti kölcsönös gazdasági és kereskedelmi érdek megteremtése hozzájárulhat a konfliktusok rendezéséhez. Az eredeti (funkcionalista) elképzelések szerint az államok közti kooperáció a technikai (nem átpolitizált) területeken kezdődik, majd, ha ez sikeresnek tűnik, akkor más területekre is áttérjed (*spill over*). (BURCHILL 2005, 64.)

Mindezt továbbfejlesztve írta le Robert Keohane és Joseph Nye a komplex interdependencia elméletét, amelyet mintegy a nemzetközi rendszer ideális modelljeként vázolnak. Nye és Keohane szerint a komplex interdependencia olyan államok közötti helyzet, amelyben a különböző társadalmakat számos csatorna és sűrű kapcsolati háló köti össze – tehát az államok önmagukban nem monopolizálják a kapcsolatrendszert, hanem kiterjesztik a társadalmakra is; az ügyek között nincs hierarchia – tehát például a katonai biztonság kérdése önmagában nem domináns az államok közti kapcsolatokban, a bel- és külpolitika közti határvonal egyre inkább elmosódik a különböző ügyek kapcsán; a kormányok pedig nem használnak katonai erőt egymás ellen – a katonai erő ugyanakkor rendkívül fontos lehet a szövetségen kívüli államokkal szemben. (KEOHANE–NYE 2012, 20–21.)

Erre az érvrendszerre építve jött létre a liberális institucionalizmus. A neorealizmushoz hasonlóan ez az irányzat is elfogadja az államok és az anarchia szerepét a nemzetközi rendszerben, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kooperáció is lehetséges. E kooperáció formális és szervezett terepei az intézmények, azaz olyan szabályrendszerek összességei,

amelyek az államok viselkedését irányítják bizonyos területeken. (BURCHILL 2005, 64.) Ezáltal az anarchiából fakadó problémák és a konfliktusok mérsékelhetők. A különböző intézmények formalizálják az államok érintkezéseit és egymáshoz való viszonyulásukat, így növelik a kölcsönös bizalmat, és ösztönzik a kooperációt, ez pedig kölcsönös előnyökhöz vezet. (BURCHILL 2005, 65.) Összességében tehát a liberális institucionalizmus szerint a nemzetközi kapcsolatok nem tekinthetők egy zéró összegű játéknak, hiszen az államok – ellentétben a realista olvasattal – nem a relatív, hanem az abszolút nyereségük maximalizálására töreksenek. (BURCHILL 2005, 65.)

A liberális institucionalizmus ugyanakkor számos kritikával néz szembe a liberális iskola más képviselőinek részéről is. Közülük a legjelentősebb Andrew Moravcsik, aki az institucionalizmust sokkal inkább a realista iskola módosított változatának, semmint a liberális elméletek részének tekinti. Moravcsik liberális elmélete – visszanyúlva az alapokhoz – rámutat arra, hogy a liberális iskola szerint az állam, a társadalom és a nemzetközi közösség kapcsolata alapvetően meghatározza az állam viselkedését azáltal, hogy befolyásolja az állami preferenciák meghatározásához szükséges társadalmi célokat. (MORAVCSIK 1997, 516.)

Másképp fogalmazva három fő pontra helyezi a hangsúlyt. Először is a nemzetközi politika aktorai egyének és csoportok, akik általában véve racionálisnak és kockázatkerülőnek tekinthetők, és akik a kollektív cselekvéseiket annak mentén szervezik, hogy különböző érdekeiket követni tudják, az anyagi szükségések és az ütköző értékek adta keretek között. (MORAVCSIK 1997, 516.) Másodszer az államok nem önmagukban aktorai a nemzetközi politikának, hanem sokkal inkább tekinthetők a hazai társadalom egy szegmense reprezentációjának, amelyre hivatkozva az állami tisztségviselők meghatározzák az állami preferenciákat. (MORAVCSIK 1997, 518.) Mindez az első ponttal együtt azt jelenti, hogy az államok nem automatikusan maximalizálják homogén biztonságfelfogásukat, sokkal inkább funkcionálisan differenciáltnak tekinthetők, és a biztonság, jólét és szuverenitás bizonyos értelmezése mentén cselekednek a hatalmat birtokló hazai társadalmi csoportok által preferált módon. (MORAVCSIK 1997, 519.) Végezetül a harmadik pont szerint az interdependens állami preferenciák meghatározzák az államok viselkedését. (MORAVCSIK 1997, 520.)

Moravcsik ebből kiindulva a liberális elmélet három változatát – eszmei (*ideational*), kereskedelmi (*commercial*), republikánus (*republican*) – különbözteti el egymástól (MORAVCSIK 1997, 520.):

- az *eszmei liberalizmus* a társadalmi preferenciák összeegyeztethetőségére fókuszál az alapvető kollektív javak – például nemzeti egység, legitim politikai intézmények – mentén;
- a *kereskedelmi liberalizmus* a határokon átnyúló gazdasági tranzakciók ösztönzését helyezi előtérbe;
- a *republikánus liberalizmus* a belpolitikai képviselő természetére helyezi a hangsúlyt.

## 2.4. A liberális iskola konfliktusértelmezése

Mint láthattuk, a liberális elméleti iskola konfliktusértelmezése számos ponton hasonlít ugyan a realista megközelítéshez, ugyanakkor jóval optimistább a nemzetközi rendszer lehetőségeit tekintve.

*A konfliktusok okai:* A liberális iskola egyetért a realistákkal abban, hogy a nemzetközi rendszer velejárói az államok közti konfliktusok, hiszen az államokat egyaránt sújtják bizonyos strukturális problémák, amelyekből nem tudnak kitörni (például anarchia, biztonsági dilemma stb.). Fontos ugyanakkor, hogy a liberális megközelítés szerint az államok belső viszonyai (belpolitikai és gazdasági rendszerük) alapjaiban befolyásolják a rendszerszintű tényezőket is, ezáltal pedig hatással vannak a nemzetközi rendszer egészének konfliktusosságára. Konkrétabban megfogalmazva a stabil, demokratikus berendezkedésű, liberális piacgazdaság és kereskedelem-orientált államok egymás közti viszonyában kiküszöbölhető a közvetlen katonai konfliktus és a fegyveres erőszak. Ez a megállapítás ugyanakkor már nem mondható el ezen államok nem demokratikus államokkal fenn tartott kapcsolatairól.

### A liberális iskola és az emberi jogok

A liberális elméleti iskola két alappillérenek tekinthető elem, nevezetesen a demokrácia és a szabadkereskedelem egy további fontos koncepció létrejöttéhez is hozzájárult. A liberális elmélet alapján a belpolitikai rendszer legitimitása attól függ, hogy az állam milyen mértékig képes fenntartani a jogállamiságot és tiszteletben tartani az emberi

jogokat. (BURCHILL 2005, 66.) Ez a gondolat vezetett el az univerzális emberi jogokról alkotott nézetek kialakulásához, amelyek elsősorban a nyugati történelmi fejlődésben gyökereznek, például a Magna Carta Libertatum, az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozata, az Emberi és polgári jogok nyilatkozata stb. (BURCHILL 2005, 67.) Ezen jogok kiterjesztése minden egyes emberre alapvetően befolyásolja a nemzetközi kapcsolatok liberális iskolájának fejlődését. Egyfelől azért, mert alapot teremt az emberek emancipációjára, így e felfogás szerint az az állam, amely nem tartja tiszteletben ezeket a jogokat, az egész emberiség méltóságát sérti. (BURCHILL 2005, 67.) Másfelől pedig ha egy állam etikusan bánik a saját állampolgáraival és megfelelő teret enged nekik a politikai részvételhez, úgy valószínűleg az adott állam kevésbé fog agresszívan viselkedni a nemzetközi szinten. (BURCHILL 2005, 67.)

Ezt a gondolatot folytatva jól látható, hogy a liberális demokráciáknak érdekük a liberális demokrácia terjesztése, hiszen az hozzájárul a nemzetközi rendszer stabilizálásához és a konfliktusok csökkentéséhez. (BURCHILL 2005, 67.) Másfelől e meglátás számos kritikának is teret enged, hiszen egy meglehetősen nyugatcentrikus világnézetet erőltet a nem feltétlenül nyugati kultúrában szocializálódott államokra és társadalmakra is. (BURCHILL 2005, 67.) A liberális elméleten belül pedig további problémát okoz, hogy az univerzális emberei jogok védelme – akár katonai eszközökkel, humanitárius intervenció révén – bizonyos esetekben szembekerülhet egy – már Kant által is hangoztatott – másik liberális alapkoncepcióval, a be nem avatkozás elvével is.

*A konfliktusok elemzése során rendelkezésre álló eszközök:* A liberális iskola – mivel nem tagadja a realisták által felvetett strukturális problémákat – alapvetően nem veti el az olyan realista elemzési eszközöket sem, mint a biztonsági dilemma. Kissé más a helyzet a hatalmi egyensúly elméletének esetében, hiszen mint láthattuk, a liberális irányzat szerint az államok nem a relatív, hanem éppen az abszolút nyereségük maximalizálásában érdekelték. A konfliktusok elemzése során további fontos pillér az államok belpolitikai rendszerének vizsgálata, hiszen ez a liberális iskola szerint meghatározza az államok preferenciarendszerét, tehát a konfliktusok kialakulásának lehetőségét és azok eskalációs potenciálját is (demokratikus béke elmélete). További eszköz lehet a kezünkben az államok közti (komplex) interdependencia és a nemzetközi intézmények szerepének

vizsgálata annak érdekében, hogy egy potenciális konfliktus kialakulásának lehetőségeit elemezzük.

*A konfliktusok megoldási lehetőségei:* Az optimista liberális felfogás szerint a konfliktusok kiküszöbölhetők a nemzetközi rendszerből. Ezt a meglátást vallja már Kant is, ugyanakkor hozzáteszi, hogy ehhez számos feltételnek teljesülnie kell. A legfontosabb ebben a tekintetben, hogy a konfliktusok csak a piactudomány és kereskedelemorientált liberális demokráciák egymás közti viszonyából tüntethetők el, ezáltal pedig e berendezkedés terjedését kell elősegíteni. További fontos kritérium az államok (és társadalmak) közti (komplex) interdependencia növelése annak érdekében, hogy az erőszakos konfliktusok felvállalása minél inkább irracionális döntésnek bizonyuljon. Végezetül – ahogy arra már Kant is rámutat – a liberális berendezkedésű államoknak egyfajta szövetséget kell alkotniuk egymással annak érdekében, hogy a kívánt – konfliktusmentes – állapot kialakuljon. Más szóval a nemzetközi intézmények, rezsimok, szabályok, bizalom erősítő intézkedések stb. nagyban elősegíthetik a konfliktusok kialakulásának megakadályozását.

### **3. A konstruktivista iskola konfliktusértelmezése**

#### **3.1. A konstruktivista iskola**

Mint azt a korábbiakban már láthattuk, az 1980-as évek végének nem várt nemzetközi eseményei, mindenekelőtt pedig a bipoláris rendszer összeomlása a nemzetközi kapcsolatok és biztonsági tanulmányok terén is jelentős változásokhoz vezetett. A tradicionális, realista dominancia megdőlt, és a liberális iskola elméleti irányzatainak jelentősége megnövekedett. A realista-liberális vita során mindkét iskola tovább differenciálódott, ugyanakkor bizonyos központi problémák érintetlenek maradtak. Szembeötlő különbségeik ellenére ugyanis a realista és a liberális iskola számos ponton hasonlóságot mutat, hiszen mindkét elméleti irányzat racionálisnak tekinthető. Ahogy arra Christian Reus-Smit rámutat, mindkét irányzat szerint a nemzetközi rendszer aktorai önértékkövetők és képesek arra, hogy racionálisan értékeljék és meghatározzák saját önértéküket. Ebből kifolyólag ezek az aktorok kívül állnak a szociális interakciókon, a saját érdekeiket már azelőtt tisztán megfogalmazzák, hogy interakcióba lépnének egymással. Ez pedig azt jelenti, hogy a társadalom egyfajta stratégiai tér,



amelyben az egyének vagy államok a saját – előre meghatározott – érdekeiket követik racionális, atomikus lényekként. (REUS-SMIT 2005, 192.)

E közös állítások megkérdőjelezésével alakult ki az 1980-as, 1990-es évek második nagy vitája a nemzetközi kapcsolatok tudományterületén a racionális (realista/liberális) és a nem racionális/kritikai irányzatok között. Az elsősorban tehát a racionális elméletek filozófiai alapjait, előfeltevéseit támadó számos kritikai irányzat közül a konstruktivizmus vált prominenssé. Nicholas Onuf szavaival kifejezve a konstruktivizmus a társadalmi kapcsolatok tanulmányozásának módszere, amely számos előfeltevésre támaszkodik munkája során. Így például abból indul ki, hogy az emberek szociális lények, és a társadalmi kapcsolataik teszik őket emberré. (ONUF 2013, 4.) Más szavakkal kifejezve a társadalmi kapcsolatok konstruálják az embereket azzá, amik. (ONUF 2013, 4.) Mindez pedig megfordítva is igaz: az emberek teszik a világot olyanná, amilyen. (ONUF 2013, 4.) Egy kétirányú folyamatról van tehát szó, amelyben az emberek a társadalmat, a társadalom pedig az embereket alakítja, konstruálja. (ONUF 2013, 4.)

A nemzetközi kapcsolatok területén ennek jelentőségét Alexander Wendt híressé vált példája illusztrálja a legjobban. Wendt rámutat arra a szembeötlő paradoxonra, hogy az Egyesült Államok számára jóval kisebb fenyegetést jelent az Egyesült Királyság több száz nukleáris fegyvere, mint néhány darab észak-koreai nukleáris fegyver. (WENDT 1999, 255.) Pusztán a racionális elméletek által diktált logikát követve ez a jelenség nem magyarázható, hiszen egy önsegély alapú anarchikus rendszer keretein belül a több nukleáris fegyverrel rendelkező Egyesült Királyság jóval nagyobb károkat tudna okozni az Egyesült Államoknak, ezáltal pedig nagyobb fenyegetést is jelentene Washington számára. Az Észak-Korea által jelentett fenyegetés azonban a „barát” és „ellenség” kategóriák által nyer értelmet, amelyek pedig úgynevezett szociális (társadalmi) konstrukciók. A materiális tényező tehát nem önmagában jelentős, hanem a hozzá társított szociális konstrukción keresztül nyer értelmet. A nukleáris fegyverek önmagukban keveset árulnak el a fenyegetés természetéről, ha nem társul melléjük társadalmi kontextus és jelentéstartalom. (SARINA 2017, 36.) Mindez nem azt jelenti, hogy a realista vagy éppen a liberális elméletekben megjelenő nemzetközi struktúrák ne lennének jelentősek. A konstruktivista irányzat nem kérdőjelezi meg a materiális struktúrák létezését, viszont hozzáteszi, hogy mindezek csak a szociális konstrukciókkal értelmezhetők. Ezek a konstrukciók sok esetben relatíve stabilaknak tűnhetnek, ugyanakkor sohasem teljesen állandók. (HURD 2008, 300.)

Emellett a konstruktivisták szerint ezek a normatív struktúrák az aktorok identitását is befolyásolják, ami pedig azért kiemelten fontos, mert az identitás hatással van az érdek meghatározására, ezáltal pedig a cselekvésre is. (REUS-SMIT 2005, 197.) A racionális irányzatok, mint a realista vagy a liberális iskola nem mutatnak érdeklődést az iránt, hogy hogyan jönnek létre az elemzett aktorok preferenciarendszerei, a lényeg csupán az, hogy hogyan próbálják megvalósítani céljaikat az adott stratégiai térben. Ezzel szemben a konstruktivisták szerint a nemzetközi politika jelenségeinek tanulmányozásához alapvető fontosságú az érdekek kialakításának vizsgálata. (REUS-SMIT 2005, 197.) Az identitás pedig az érdek kialakításának és meghatározásának alapja. Az érdek meghatározásának folyamata szociális folyamat, amely egyaránt támaszkodik az adott aktor(ok) létező elképzeléseire, történelmi tapasztalataira, szerepkoncepciójára stb. (HURD 2008, 303.)

További fontos konstruktivista érv, hogy az aktorok és a struktúrák kölcsönösen konstruálják egymást. Azaz a struktúrák alakítják az aktorok identitását és érdekeit, de fordítva is, az aktorok a struktúrák által szabott keretek között léteznek. (REUS-SMIT 2005, 198.) Ebben az értelmezésben a struktúra annyit tesz, mint azok a rendszerek és közös jelentéstartalmak, amelyek kialakítják a nemzetközi kontextust, míg az aktor az az entitás, amely ebben a kontextusban tevékenykedik, cselekszik. (HURD 2008, 303.) Ez nem pusztán annyit jelent, mint a neorealista olvasatban az aktorok és struktúrák viszonya. Több ennél, hiszen a konstruktivista nézőpont szerint az aktorok cselekedetei maguk is hozzájárulnak a nemzetközi rendszer (normák, szabályok, szokások stb.) alakításához, míg ezzel párhuzamosan e rendszer (és annak normái, szabályai, szokásai stb.) hozzájárul a szereplők, például államok önképéhez, identitásához és saját érdekeik meghatározásához. (HURD 2008, 304.)

### **A nemzeti érdek konstruálása**

A nemzeti érdek konstruálásának egyik legátfogóbb példáját adja Jutta Weldes 1996-ban írt cikkében. Weldes szerint a nemzeti érdek két szempontból is fontos a nemzetközi politika megértéséhez. Egyfelől egy olyan koncepció, amely segíti a döntéshozókat az államok külpolitikai céljainak meghatározása során, másfelől pedig retorikai eszközként is funkcionál, amelyen keresztül támogatás generálható az állami cselekvés számára. (WELDES 1996, 182.) A nemzeti érdek egy olyan szociális

konstrukció tehát, amelyen keresztül az államok és azok vezetői értelmet adnak a nemzetközi környezetnek. (WELDES 1996, 182.)

Weldes ezt követően a kubai rakétaválság vonatkozásában elemzi az amerikai nemzeti érdek sajátosságait. Rámutat arra, hogy az ortodox értelmezés szerint a kubai rakétaválság egy, a Szovjetunió által okozott egyértelmű fenyegetés volt az Egyesült Államok számára. Ez határozta meg a válság során kialakított amerikai nemzeti érdeket, amely arra épült, hogy a rakétákat feltétlenül ki kell vonni Kubából. Ezt követően Weldes két alternatív értelmezési keretet kínál, amelyek mentén ki lehetett volna alakítani az amerikai nemzeti érdeket. Az egyik szerint a Szovjetunió nem agresszív aktorként tevékenykedett a kubai rakétaválság során. Épp ellenkezőleg, az Egyesült Államok által elkövetett korábbi agresszió, például a disznó-öbölbeli invázió kényszerítette arra Kubát és a Szovjetuniót, hogy preventív, védelmi megoldásokhoz folyamodjon, például rakétákat telepítsen Kuba területére annak érdekében, hogy elrettentse Washington egy újabb támadástól. E megközelítés szerint az Egyesült Államoknak sem jogalapja, sem oka nem volt arra, hogy a rakéták eltávolítását jelölje ki saját nemzeti érdekeként.

A másik alternatív értelmezési keret szerint a kubai rakétaválság idejére az Egyesült Államok és a Szovjetunió között teljesen megbillent a hatalmi egyensúly az előbbi javára, amely ekkor már több ezer nukleáris töltettel rendelkezett, szemben a 340 orosz töltettel. Weldes szerint ebből kifolyólag számos amerikai döntéshozó, például McNamara védelmi miniszter már a válság alatt úgy ítélte meg, hogy a szovjet jelenlét Kubában semmiféle módon nem befolyásolja a két szuperhatalom közti hatalmi egyensúlyt. Az amerikai nemzeti érdek alapján tehát a kubai rakétákat irrelevánsnak tekinthették volna. (WELDES 1996, 200.)

Weldes szerint az ok, amiért mégsem az alternatív értelmezési keretek nyertek teret, és végül kialakult a kubai rakétaválság, az, hogy a nemzeti érdekek szociális konstrukciókként keletkeznek. Ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államoknak adott szociális kontextusban kell meghatároznia saját identitását és nemzeti érdekeit. Ez a szociális kontextus pedig nem előzmények nélküli, hanem folyamatosan változó, dinamikus tér. Weldes hangsúlyozza, hogy a kubai rakétaválság idejére az Egyesült Államok értelmezési keretei szerint a Szovjetunió totalitárius és agresszív hatalommá vált. Ennek alapján Washington szempontjából elképzelhetetlen, hogy Moszkva defenzív eszközökhöz folyamodjon, hiszen mindig az agresszív terjeszkedés vezet annak

cselekedeteit. Ezzel szemben az Egyesült Államok a szabad és demokratikus világ vezetőjeként határozta meg magát, amelyről elképzelhetetlen, hogy agresszív szándékok vezessék külpolitikáját, logikusan tehát a kubai defenzív értelmezés nem tekinthető legitimnek. Harmadrészt pedig a különböző történelmi analógiák, elsősorban az 1938-as müncheni események következményei jól szemléltetik, hogy a totalitárius, agresszív államokkal szembeni legkisebb engedékenység is tragikus következményekhez vezet. Az Egyesült Államok tehát adott szociális kontextusban kialakított értelmezési kereteken és analógiákon keresztül konstruálta meg saját nemzeti érdekét olyanná, amilyen végül az lett. (WELDES 1996, 201–207.)

Mindez azt is jelenti a konstruktivista iskola szerint, hogy bizonyos koncepciók jelentéstartalma nem feltétlenül az, mint ahogy azt a realista vagy éppen a liberális iskola állítja, hiszen éppen a kölcsönös konstruálásból fakadóan e jelentéstartalom sosem lehet teljesen állandó. Ahogy arra Alexander Wendt rámutat, az egyik ilyen kulcsfontosságú koncepció az anarchia fogalma. Wendt híres tanulmányában hangsúlyozza, hogy az anarchia realista (és liberális) kategorizálása meglehetősen szűk, hiszen az anarchiát minden esetben mint egy önsegély alapú rendszert értelmezik, amelyből hiányzik a felsőbb szuverén és a kollektív biztonság. (WENDT 1992, 392.)

Ez a feltételezés központi helyet foglal el mind a realista, mind pedig a liberális iskola számára, hiszen ezt követően a nemzetközi rendszer anarchikus és önsegélyen alapuló jellegére építik fel saját elméletüket. Wendt központi érve ugyanakkor az, hogy az önsegély vagy éppen a hatalmi politika nem következik automatikusan az anarchiából, ezek sokkal inkább társadalmi konstrukciók, semmint állandó tényezők. Az anarchiát az államok alakítják és teszik olyanná, amilyen, nem pedig önmagában létező tényező. (WENDT 1992, 395.) Az anarchia az önsegélyen alapuló rendszer mellett más módon is felépülhetne, például kollektív biztonsági rendszerként. (WENDT 1992, 401.) Vagy az Egyesült Államok és Észak-Korea viszonyának példájánál maradva a barátok anarchiája más, mint az ellenségeké. (WENDT 1994, 388.)

### 3.2. A konstruktivista iskola és a konfliktuselemzés

A konstruktivista iskola számos ponton kínál új értelmezési lehetőségeket a konfliktuselemzés területén. Nagy vonalakban összefoglalva a konstruktivista kutatás arra próbál rávilágítani, hogy mi a szerepe a normáknak, ideáknak és más diszkurzív elemeknek az olyan, adott történelmi kontextusban létező társadalmi gyakorlatok konstruálása során, mint a háború és a konfliktus. (JACKSON 2009, 176.) A másik fő cél, hogy rávilágítson az aktorok és struktúrák interakciójára, ezáltal pedig az aktorok cselekedeteinek kialakulására a konfliktusok vonatkozásában. (JACKSON 2009, 177.) Richard Jackson kategorizálását követve három kulcsfontosságú elemet különíthetünk el a konstruktivista iskola konfliktuselemzésének vizsgálatakor:

- az identitás konstruálása és manipulálása;
- a struktúrák és aktorok kölcsönös konstrukciója;
- a társadalmi konfliktusdiskurzusok konstruálása.

Ahogy számos konstruktivista szerző rámutat, az identitás konstruálása kulcsfontosságú a háború és konfliktus kialakulása szempontjából. (JACKSON 2009, 177.) Ebben a tekintetben az identitás sosem állandó (prezociális tényező), hanem dinamikus, kontextusfüggő és folyamatosan konstruált. Az identitás kulcsszerepének oka az, hogy a saját identitás meghatározása alapvetően meghatározza azt is, hogy mik nem vagyunk, tehát különbséget tesz belső és külső csoportok között. Ez a különbségtétel önmagában még nem jelenti a konfliktus kialakulását, ehhez ugyanis szükség van egy olyan identitás konstruálására, amely alapvetően a félelemre, a fenyegetésre, a gyűlöletre épít a másikkal szemben. (JACKSON 2009, 178.) Mindez pedig csak akkor lehet hatékony, ha az adott csoport elitjei elkötelezettek amellett, hogy a konfliktushoz alakítsák a materiális elemeket és a társadalmi diskurzust. (JACKSON 2009, 178.)

A konfliktuselemzés szempontjából a másik fontos konstruktivista érv a struktúrák és aktorok kölcsönös konstruálása. E szerint a politikai, gazdasági, társadalmi, normatív struktúrák önmagukban nem elegendők a konfliktusok kialakulásához, ehhez ugyanis elengedhetetlen szükség van a szereplőkre is. (JACKSON 2009, 179.) Ehhez hasonlóan bizonyos szereplők kívánhatják a konfliktusok kialakulását, de önmagában ez nem elég, ha nincsenek jelen a szükséges strukturális tényezők is. (JACKSON 2009, 179.) A konfliktusok kitörése esetén a politikai elitek

az erőszak legitimálásához megfelelő módon manipulálják a strukturális problémákból, például szegénység, munkanélküliség stb. fakadó ellenséges érzületet. (JACKSON 2009, 179.)

Végezetül a konstruktivista értelmezés szerint a konfliktus kialakulásához kulcsfontosságú a diszkurzív elemek, például mítoszok, narratívák, történelemértelmezések, szimbólumok, hiedelmek, ideológiák stb. tanulmányozása (JACKSON 2009, 180.) Ezek ugyanis nélkülözhetetlenek az identitás megkonstruálásához, ezáltal pedig alkalmasak a konfliktus, az ellenségeskedés és az erőszak legitimálásához, amennyiben ezek a diszkurzív elemek az exkluzív, egymást kölcsönösen kizáró, félelemre épülő identitások kialakításához járulnak hozzá. (JACKSON 2009, 181.)

A fentiekből következően tehát a konstruktivista értelmezés szerint a konfliktusok megoldása csak és kizárólag holisztikusan képzelhető el. (JACKSON 2009, 182.) A változásnak egyaránt érintenie kell a materiális elemeket és a szociális konstrukciókat. Az egyik megváltoztatása a másik nélkül képtelen a konfliktusok alapproblémáinak megszüntetéséhez, pontosan azért, mert a két tényező egymást kölcsönösen konstruálja. Másodszor a konfliktuskezelés nem lehet teljes diszkurzív konfliktuskezelés nélkül, vagy más szóval a társadalmi diskurzus megváltoztatása nélkül. (JACKSON 2009, 182.) Ennek központi célja, hogy a konfliktus kialakulását gátló, az erőszakot delegitimáló, a társadalmi megbékélést és a békés társadalmi identitást erősítő diskurzus váljon dominánssá. (JACKSON 2009, 182.) Harmadszor pedig a konfliktuskezelésnek jelentős mértékben kell támaszkodnia a korai előrejelző rendszerek használatára azért, hogy figyelemmel kísérje, mikor kedvez a struktúrák és szereplők kölcsönhatása a konfliktusok kialakulásának. Hiszen bár sok országban megvannak a strukturális keretek, például korrupció, mélyszegénység stb. a konfliktusok kialakulásához, ezek konfliktussá válásához a konfliktust elősegítő aktor(ok) megjelenése szükséges. (JACKSON 2009, 183.)

### **Konstruktivista konfliktuselemzés a gyakorlatban**

A szakirodalom számos empirikus tanulmányt kínál arra vonatkozóan, hogy hogyan alkalmazhatók a konstruktivista elméletek a gyakorlatban.

Stuart Kaufman azt vizsgálja, hogy hogyan érthetők meg leginkább az etnikai alapú háborúk. Kaufman érvelése alapján az etnikai háborúk három fő tényezője a tömeges méreteket öltő ellenségeskedés; az elitek általi etnikai politizáció és a biztonsági dilemma. Kaufman

ezt követően Moldova példáján keresztül szemlélteti, hogy mindez mit jelent empirikus szempontból. (KAUFMAN 1996)

Ronald R. Krebs és Jennifer K. Lobasz azt elemzi, hogy a 2003-as iraki beavatkozást megelőzően a Bush-adminisztráció hogyan alakította ki a konfliktus elősegítését támogató diskurzust. Bemutatják, hogy az adminisztráció miképpen határolta le a 9/11 körüli vitát olyan diszkurzív eszközökkel, mint a híres *Terror elleni háború* (*War on Terror*) vagy a *Gonosz tengelye* (*Axis of Evil*). A diskurzus segítségével a republikánus kormányzatnak nemcsak a közvéleményt sikerült maga mellé állítania, de a demokrata politikusokat is egyfajta retorikai csapdahelyzetbe hozta, akik ezt követően képtelenek voltak hatékony érvrendszert kiépíteni a háború ellen. (KREBS–LOBASZ 2007)

Jennifer Mitzen arra mutat rá, hogy az államok a fizikai biztonságuk mellett a saját ontológiai biztonságukat is keresik. Más szóval a saját identitásuk biztonságát szeretnék elérni azáltal, hogy rutinizálnak bizonyos viselkedési formákat és viszonyokat más szereplőkkel szemben. Mindez Mitzen szerint azt is jelenti, hogy az államok – szemben a realista vélekedéssel – nem feltétlenül szeretnék kijutni a biztonsági dilemmából, hiszen annak megléte maga is egy olyan rutinnak tekinthető, amely segít az identitás és az ahhoz kapcsolódó ellenségkép meghatározásában. Mitzen érvelése szerint ez a probléma érhető tetten az izraeli–palesztin viszonyban is, hiszen az oszlói békefolyamat befejezése és a kölcsönös megbékélés éppen a két fél identitását veszélyeztette volna. (MITZEN 2006)

### 3.3. A konstruktivista iskola konfliktusértelmezése

*A konfliktusok okai:* A konstruktivista iskola szerint tehát a nemzetközi rendszer sajátosságai, például a neorealisták által hangoztatott kényszerpályák önmagukban nem tekinthetők a konfliktusok kiváltó okainak. Ezzel szemben a szereplők, elsősorban az államok, teszik konfliktusossá a rendszert a saját szociális konstrukcióikon keresztül. Ebben az értelmezésben az olyan kifejezések, mint anarchia, önségély, hatalmi egyensúly stb. nem bírnak teljesen állandó jelentéstartalommal, azok kialakulása interszubjektív folyamat eredménye.

*A konfliktusok elemzése során rendelkezésre álló eszközök:* A realista és liberális értelmezéshez képest a konstruktivizmus legfontosabb hozzáadott értéke a konfliktuselemzés során a normáknak, ideáknak és más diszkurzív elemeknek a vizsgálata, valamint a szereplők és struktúrák interakciójának tanulmányozása. A konfliktusok elemzéséhez szükség van az identitáskonstruálás, a struktúrák és szereplők kölcsönhatásainak vizsgálatára és a diszkurzív elemek elemzésére.

*A konfliktusok megoldási lehetőségei:* Mivel a konfliktusok alapvetően szociális konstrukciók, ezért létezésük nem állandó, nem feltétlen velejárója a nemzetközi rendszernek – szemben a realista értelmezéssel. A gyakorlatban a konfliktusok számának és intenzitásának csökkentéséhez elengedhetetlen a holisztikus szemlélet, a diszkurzív konfliktuskezelés és a korai előrejelzés.

## 4. Összegzés

Fejezetünk célja az volt, hogy összehasonlítsa a nemzetközi tanulmányok tudományterületét uraló nagy elméleti iskolák konfliktusértelmezéseit. Ennek során előbb áttekintettük a realista értelmezést, majd a liberális iskolával, végül pedig a konstruktivista iskolával foglalkoztunk. Munkánk során arra kerestük a választ, hogy az egyes irányzatok szerint melyek a konfliktusok kialakulásának okai; mik az elemzés során rendelkezésre álló eszközök, és végül melyek a konfliktusok megoldásának lehetőségei. Mint láhattuk, az egyes iskolákon belül is gyakran találkozhatunk önelmentmondásokkal és vitás pontokkal, ugyanakkor tehetünk bizonyos megállapításokat, amelyek elhatárolják egymástól a különböző irányzatokat. A fejezetben tárgyaltak röviden az alábbi táblázatban összegezhetők.



1. táblázat

|                                | <b>Realista iskola</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | <b>Liberális iskola</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                    | <b>Konstruktivista iskola</b>                                                                                                                                                                              |
|--------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>A konfliktusok okai</b>     | A klasszikus irányzat szerint az emberi természet és a hatalomért folytatott harc. A strukturális irányzat szerint a rendszer sajátosságaiból fakadó kényszerpályák.                                                                                                                                                                                                                                     | A strukturális kényszerpályák mellett az államok belpolitikai rendszere és gazdasági berendezkedése.                                                                                                                                                                                                       | A strukturális kényszerpályák nem önmagukban okai a konfliktusnak, hanem az aktorok szociális konstrukcióin keresztül nyerik el belső jelentéstartalmukat, és ezáltal válik a rendszer konfliktusossá.     |
| <b>Az elemzés eszközei</b>     | A hatalmi egyensúly elmélete és a biztonsági dilemma.                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | Biztonsági dilemma, a demokratikus béke elmélete, komplex interdependencia és belpolitikai tényezők vizsgálata.                                                                                                                                                                                            | Normák, ideák, diszkurzív elemek, aktorok és struktúrák kölcsönhatásának vizsgálata.                                                                                                                       |
| <b>A megoldási lehetőségek</b> | A konfliktusokat megszüntetni nem lehet. A konfliktusok intenzitása és gyakorisága jó egyensúlyozási politikával és – a defenzív értelmezés szerint – strukturális fékek beépítésével lehetséges. Az offenzív értelmezés szerint a konfliktusok gyakoriságának és intenzitásának csökkentése elsősorban bipoláris keretek között képzelhető el, míg a multipoláris rendszerek ennél jóval instabilabbak. | A konfliktusok kiküszöbölhetők a piacgazdaság- és kereskedelemorientált liberális demokráciák viszonyából. A konfliktusok kialakulásának esélyét csökkenti a demokratikus berendezkedés terjedése, az államok közti interdependencia fokozása és a nemzetközi intézmények, rezsimek, szabályok létrejötte. | A konfliktusok megszüntethetők, hiszen csak a szociális konstrukciók eredményei. A konfliktusok megakadályozását elősegíti a holisztikus szemlélet, a diszkurzív konfliktuskezelés és a korai előrejelzés. |

Forrás: a szerző szerkesztése

## Felhasznált irodalom

- ANTUNES, Sandrina – CAMISÃO, Isabel (2017): Realism. In MCGLINCHEY, Stephen – WALTERS, Rosie – SCHEINPFLUG, Christian eds.: *International Relations Theory*. Bristol, E-International Relations Publishing.
- BREMER, Stuart A. (1993): Democracy and militarized interstate conflict, 1816–1965. *International Interactions*, Vol. 18, No. 3. 231–249. DOI: <https://doi.org/10.1080/03050629308434806>
- BURCHILL, Scott (2005): Liberalism. In BURCHILL, Scott – LINKLATER, Andrew – DEVETAK, Richard – DONNELLY, Jack – PATERSON, Matthew – REUS-SMIT, Christian – TRUE, Jacqui eds.: *Theories of International Relations*. Third Edition. London, Palgrave Macmillan. 55–83.
- BUTTERFIELD, Herbert (1950): The Tragic Element in Modern International Conflict. *The Review of Politics*, Vol. 12, No. 2. 147–164. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0034670500044983>
- DONNELLY, Jack (2005): Realism. In BURCHILL, Scott – LINKLATER, Andrew – DEVETAK, Richard – DONNELLY, Jack – PATERSON, Matthew – REUS-SMIT, Christian – TRUE, Jacqui eds.: *Theories of International Relations*. Third Edition. London, Palgrave Macmillan. 29–54.
- DOYLE, Michael W. (1983): Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 12, No. 3. 205–235.
- DOYLE, Michael W. (1986): Liberalism and World Politics. *American Political Science Review*, Vol. 80, No. 4. 1151–1169. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055400185041>
- FARBER, Henry S. – GOWA, Joanne (1997): Common Interests or Common Politics? Reinterpreting the Democratic Peace. *The Journal of Politics*, Vol. 59, No. 2. 393–417. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022381600053500>
- FUKUYAMA, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. London, Free Press.
- GAT, Azar (2017): *The Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* Oxford, Oxford University Press.
- HERZ, John H. (1950): Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, Vol. 2, No. 2. 157–180. DOI: <https://doi.org/10.2307/2009187>
- HURD, Ian (2008): Constructivism. In REUS-SMIT, Christian – SNIDAL, Duncan eds.: *The Oxford Handbook of International Relations*. Oxford, Oxford University Press. 298–316.

- JACKSON, Richard (2009): Constructivism and Conflict Resolution. In BERCOVITCH, Jacob – KREMENYUK, Victor – ZARTMAN, William I. eds.: *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. London, SAGE Publications. 172–190.
- JERVIS, Robert (1978): Cooperation under the Security Dilemma. *World Politics*, Vol. 30, No. 2. 167–214. DOI: <https://doi.org/10.2307/2009958>
- JERVIS, Robert (1999): Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. *International Security*, 24. évf. 1. sz. 42–63.
- JERVIS, Robert (2017): *Perception and Misperception in International Politics*. New Edition. Princeton University Press.
- KANT, Immanuel (1985): *Az örök béke*. Babits Mihály fordítása. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KAUFMAN, Stuart J. (1996): An ‘International’ Theory of Inter-Ethnic War. *Review of International Studies*, Vol. 22, No. 2. 149–171.
- KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S. (2012): *Power and Independence*. Fourth Edition. Boston, Longman.
- KISS J. László (2009): *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KREBS, Ronald R. – LOBASZ, Jennifer K. (2007): Fixing the Meaning of 9/11: Hegemony, Coercion, and the Road to War in Iraq. *Security Studies*, Vol. 16, No. 3. 409–451. DOI: <https://doi.org/10.1080/09636410701547881>
- LIEBER, Keir A. (2000): Grasping the Technological Peace. The Offense-Defense Balance and International Security. *International Security*, Vol. 25, No. 1. 71–104.
- MEARSHEIMER, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, W. W. Norton & Company.
- MEISER, Jeffrey W. (2017): Liberalism. In MCGLINCHEY, Stephen – WALTERS, Rosie – SCHEINPFLUG, Christian eds.: *International Relations Theory*. Bristol, E-International Relations Publishing.
- MITZEN, Jennifer (2006): Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, Vol. 12, No. 3. 341–370. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1354066106067346>
- MORAVCSIK, Andrew (1997): Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51. évf. 4. sz. 513–553.
- MORGENTHAU, Hans J. (2005): *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Seventh Edition. Revised by Kenneth W. Thompson and W. David Clinton. Boston, McGraw Hill.

- ONEAL, John R. – ONEAL, Frances H. – MAOZ, Zeev – RUSSETT, Bruce M. (1996): The Liberal Peace: Interdependence, Democracy, and International Conflict, 1950–85. *Journal of Peace Research*, Vol. 33, No. 1. 11–28.
- ONUF, Nicholas Greenwood (2013): *Making Sense, Making Worlds. Constructivism in social theory and international relations*. New York, Routledge.
- RAY, James Lee (1995): *Democracy and International Conflict: An Evaluation of the Democratic Peace Proposition*. Columbia, University of South Carolina Press.
- REUS-SMIT, Christian (2005): Constructivism. In BURCHILL, Scott – LINKLATER, Andrew – DEVETAK, Richard – DONNELLY, Jack – PATERSON, Matthew – REUS-SMIT, Christian – TRUE, Jacqui eds.: *Theories of International Relations*. Third Edition. London, Palgrave Macmillan. 188–212.
- SCHUMPETER, Joseph (1955): The Sociology of Imperialism. In SCHUMPETER, Joseph: *Imperialism and Social Classes*. Cleveland, World Publishing Co.
- SZÜCS Anita (2011): *A realizmus „időtlen bölcsessége”. A nemzetközi politikaelmélet realista irányzata*. Elérhető: [www.grotius.hu/doc/pub/WWFPVT/a%20-realizmus%20idotlen%20bolcsessege.pdf](http://www.grotius.hu/doc/pub/WWFPVT/a%20-realizmus%20idotlen%20bolcsessege.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 09. 02.)
- TALIAFERRO, Jeffrey W. (2000): Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*, Vol. 25, No. 3. 128–161. DOI: <https://doi.org/10.1162/016228800560543>
- THEYS, Sarina (2017): Constructivism. In MCGLINCHEY, Stephen – WALTERS, Rosie – SCHEINPFLUG, Christian eds.: *International Relations Theory*. Bristol, E-International Relations Publishing.
- THUKÜDIDÉSZ (1999): *A peloponnészoszi háború*. Muraközy Gyula fordítása. Budapest, Osiris Kiadó.
- TOMZ, Michael R. – WEEKS, Jessica L. P. (2013): Public Opinion and the Democratic Peace. *American Political Science Review*, Vol. 107, No. 4. 849–865. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003055413000488>
- VAN EVERA, Stephen (1999): *Causes of War. Power and the Roots of Conflict*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- WALTZ, Kenneth N. (1979): *Theory of International Politics*. Berkeley, University of California. Elérhető: [https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/486328/mod\\_resource/content/0/Kenneth%20N.%20Waltz%20Theory%20of%20International%20Politics%20Addison-Wesley%20series%20in%20political%20science%20%20%20201979.pdf](https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/486328/mod_resource/content/0/Kenneth%20N.%20Waltz%20Theory%20of%20International%20Politics%20Addison-Wesley%20series%20in%20political%20science%20%20%20201979.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 09. 02.)
- WELDES, Jutta (1996): Constructing National Interests. *European Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3. 275–318. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066196002003001>

- WENDT, Alexander (1992): Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, Vol. 46, No. 2. 391–425.
- WENDT, Alexander (1994): Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, Vol. 88, No. 2. 384–396.
- WENDT, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183>